

Հ. ԵՂԻՉԱՐՅԱՆ

(Պատմական գիտությունների
քննաձուլ, հեղափոխ)

ՆՈՐ ԳԵՏԿԱ ՎԱՆՔԻ ԿԱՄ ԳՈՇԱՎԱՆՔ*

Բ. ՀՈՒՇԱՐՉԱՆՆԵՐԻ ՊԱՏՄԱՆՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Գոշավանքի հուշարձանների խումբը բաղկացած է հինգ եկեղեցուց, երեք մատուռից, զավիթից, ժամատնից, գրատնից, զանգակատնից: Դրանց մի նկատելի մասը պատկանում է հայ արվեստի ու ճարտարապետության առաջնակարգ կոթողների թվին, իսկ վանքի մեծ թիվ կաղմող վիմագրություններն արժեքավոր նյութ են հայ պատմագրության համար:

Ա) Ս. Աստվածածին եկեղեցի.— Վանքի գլխավոր եկեղեցին է. գտնվում է հուշարձանների խմբի համարյա կենտրոնում: Նրա կառուցման մասին, բացի Կիրակոս Գանձակեցուց մեջ բերված տեղեկությունից, հուշարձանի վրա պահպանվել է նաև հետևյալ շինարարական արձանագրությունը. «Ե ՈՒՍ. զկնի Դ ամաց առելո զԵՐՈՒԱՊԷՄ ՍԱՆԴԱՆԱՆԻՆ, սկսեալ եկեղեցիս սուրբ ի ՆՈՐՈ ԳԵՏԻԿԻ և կատարի յամս Ե. ի խաճգար Զատկին յունաց, ձեռամբ վարդապետին Մխիթարայ, ի հայրութեան Վարդանայ, ձեռնադրեամբ բարեպաշտ իշխանին Վախտանգայ և նորին զուգակցի՝ Արզուխաթունի և նորին եղբարզն՝ Սմպատայ, Վասակայ, Խոյդնայ, Գրիգորիսի և նոցին զաւակացն, լիցի նոցա պատարագ յեկեղեցիս ի տանի Սուրբ Աստուածածնի յԳ ատուսն, բայց զՍ. Հասանա՝ հաւր Վախտանգա և զՍ. մաւր նոցին՝ Մամին և Բ հաւր Արզուխաթունի՝ Քրդին բարեպաշտ

տին՝ անխափան: Զտէր Գրիգորէս յիշեցէմ ի Քրիստոս»²⁵:

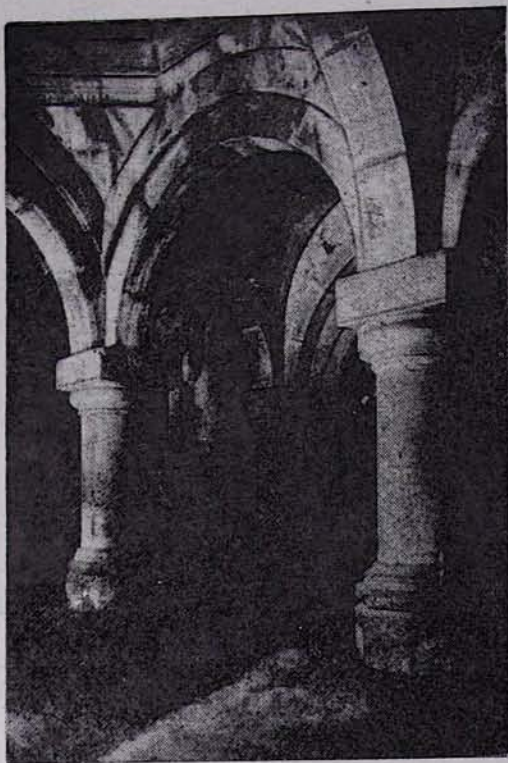
Խնչպես տեսնում ենք, ոչ Գանձակեցու մոտ, ոչ էլ այդ արձանագրության մեջ որոշակի չի նշված եկեղեցու շինությունն ավարտելու տարեթիվը: Եթե հաշվելու լինենք ըստ տարեթիվերի, ապա նրա ավարտումը պետք է տեղի ունեցած լինի 1195 թվականին, որովհետև վերը նշված երկու դեպքերում էլ, եկեղեցու կառուցումը սկսվել է հայոց ՈՒՍ, այսինքն՝ մեր թվագրության 1191 թվականին և ավարտվել հինգ տարում՝ Մուղապետի օրը, իսկ եթե հաշվելու լինենք լրիվ տարիներով, նրա ավարտումը տեղի պետք է ունեցած լինի 1196 թվականին:

Դրանից դատ, Մուղապետից, խնչպես այդ մասին վկայում են պատմական աղբյուրները, տեղի է ունեցել 1197 թվականին: Այդպիսով, եկեղեցու շինությունն ավարտելու ժամանակի վերաբերյալ ստացվում են երեք տարբեր տարեթիվեր՝ 1195, 1196 և 1197 թվականները: Այդ խնդրի ճիշտ լուծման համար դիմենք պատմական աղբյուրների վկայություններին. նախ Մուղապետի մասին:

ԺԲ դարի մատենագիր Մատթեոս Ուռհայեցի խոսելով Մուղապետի առթիվ ծագած կրոնական վեճերի մասին գրում է. «Դարձեալ ի թուականութեան Հայոց ՇՄԱ եղև

* Շարունակված ամսագրի 1959 թվականի № 6-ից:

²⁵ Այս արձանագրությունը ներկայումս նկատելի չափով վնասված լինելու պատճառով մեջ ենք բերում Մեսրոպը արքեպիսկոպոս Սմբատյանցի հիշված աշխատությունից, որոշ ճշտումներով (էջ 173):

ԳՈՇԱՎԱՆՔ.—ԳԱՎԹԻ ՆԵՐՍԸ

շփոթումն մեծ և ահաւոր խառնակումն հաւատոյ, վասն զի ի Սուրբ Զատիկէն եղեն մոլորեալք տասն ազգ հաւատացելոց, և Հայք և Ասորիք միայն մնացին հաւատատուն, իսկ Հռոմք և Փռանգք եղեն հետեւողք շար սերմանցն, զոր սերմանեաց պիղծ հերետիկոսն Իռիոն... որ հանապազ ածէ մոլորումն Զատկաց յամէն իննսուն և հինգ ամ»:

Ուռհայեցու այդ վկայութեան համաձայն, Մուղաթիկը, որին ինքը ականատես է եղել, տեղի է ունեցել հայոց ՇՄԱ՝ մեր թվագրութեան 1102 թվականին և, որ այն սիստեմատիկ կերպով կրկնվել է իննսուն հինգ տարին մեկ: Եվ որպէսզի ապացուցի, թե դա իրոք այդպես է, մի փոքր հետո նա շարունակում է. «Եւ արդ, յառաջագոյն եղև այսպիսի մոլորումն Յունաց ի Սուրբ Զատիկին, և յԵրուսաղէմ ոչ լինէր վառումն կանթեղացն, և յայնժամ այլազգիքն զամենայն հաւատացեալս աղօթականացն սրով կոտորեցին ի յաւուրս Վասիլին և յամի ՆՄՁ թուականին»²⁶:

²⁶ Մատթէոս Ուռհայեցի, «Ժամանակագրութիւն», Վաղարշապատ, 1898 թ., էջ 286:

Այդպիսով, Մուղաթիկը, որը սիստեմատիկ կերպով կրկնվում է իննսուն հինգ տարին մեկ, ինչպես այդ մասին տեղեկացնում է Ուռհայեցին, տեղի է ունեցել 1007 և 1102 թվականներին: Հետևապես հաջորդ Մուղաթիկը պետք է տեղի ունեցած լինի 1197 թվականին: Այդ մասին տեղեկացնում են ասորի պատմիչները. «Յայսպիսի շփոթութեան աւուրս ծագեցաւ այլ իմն աղմուկ մեծ յաշխարհին վրաց՝ ի մէջ նոցա և ի մէջ հայոց, որք անդն կային, որոց պատճառն այս եղև, զի յամի Տեառն 1197 և ի թուին Հայոց ՈՆՁ, դարձեալ դիպաւ այլալիութիւն Զատիկի, որ ասի. Մուղաթիկ, որպէս և եղեալն էր իննսուն և հինգ ամօք յառաջ՝ յաւուրս Գրիգորի Վկայասիրի... Եւ յոչ առնուլ հայոց յանձն տօնել ընդ վրացիս, այլ շաբաթով միով յետոյ քան զնոսա, սկսան վիճել և կազել ընդ միմեանս. և Կի սաստկանալ կոռույն՝ յարձակեցան վիրք ի մին յեկեղեցեացն հայոց (թերևս ի Տփլիսի քաղաքի) և հրձիգ արարին զայն. յորում այրեցան ոգիք քառասուն, ի զէն ընթացան յայնժամ հայք՝ առնուլ միաբան զվրէժ ի վրաց. և դղրդեցաւ քաղաքն ամենայն. և շեղև նոցա այլազգ խաղաղել զհայս, բայց եթէ վճարելով հարկւր հազար դահեկան վասն շինութեան եկեղեցւոյն, և այլ ևս քառասուն հազար դահեկան վասն քառասնից՝ որք այրեցան յեկեղեցւոյ անդ: Զայս պատմէ նախայիշատակեալդ Բարեբրեյոս Գրիգոր Ապուլ Փարաք ասորի՝ առ՝ Աստեմանեայ» (հատ. Բ, գլ. 42)²⁷:

Ասորի պատմիչի վերը մեջ բերած վկայութեանից հաստատ է դառնում, որ Մուղաթիկը տեղի է ունեցել 1197 թվականին. հետևապես Ս. Աստվածածին եկեղեցու կառուցումը պետք է ավարտված լիներ այդ նույն տարում:

Ս. Աստվածածին եկեղեցու կառուցման ավարտելու մասին, բացի վերը մեջ բերվածից, հիշատակութիւն կա նաև եկեղեցական գրականութեան մեջ: Հայսմավուրբի՝ Գոշի վարքին վերաբերող հատվածում ասվում է, որ Ս. Աստվածածին եկեղեցու կառուցումն ավարտվել է 1196 թվականին և այդ ժամանակ էլ Գոշը մեկնել է Երուսաղեմ:

Այդ բոլորից միանգամայն պարզ է դառնում, որ Աստվածածին եկեղեցու կառուցումը, որը սկսվել էր 1191 թվականին, տևել է հինգ լրիվ տարի, ուստի և ավարտվել է 1196 թվականին:

Գոշի Երուսաղեմ ուղևորվելու ժամանակը, մեր կարծիքով, պետք է լինի ոչ թե եկեղեցու կառուցումն ավարտվելուց հետո, ինչպես այդ ենթադրում են, այլ մինչև ավարտվելը,

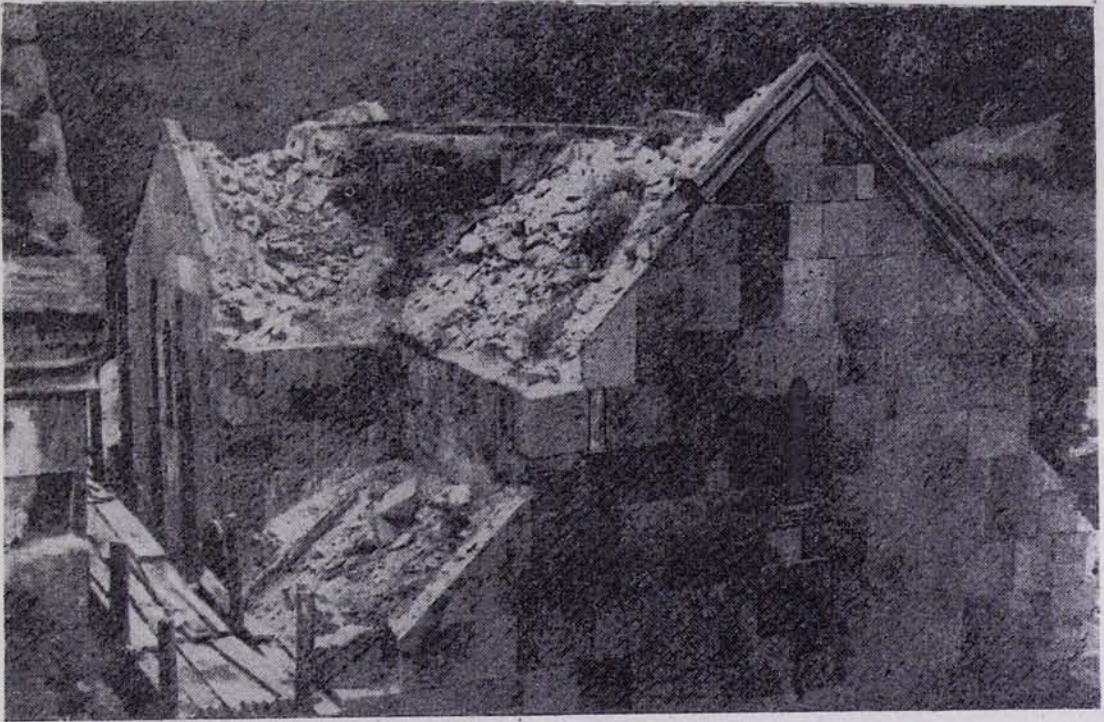
²⁷ Միքայել վարդապետ Զամչյան, «Պատմութիւն հայոց, հատոր Գ, Վենետիկ, 1786 թ., էջ 161:

որովհետև կառուցման արձանագրության մեջ պարզ ասվում է՝ «ձեռամբ վարդապետին Մխիթարա, ի հայրության վարդանա»։ Գոշը նրանաղեմ մեկնելիս իր փոխարեն վանքի առաջնորդ պետք է կարգած լինի վարդանին։

Չնայած եկեղեցու կառուցումն ավարտված է լինում 1196 թվականին, բայց նրա օծումը, Գոշի բացակայության պատճառով, տեղի չի ունենում։ Միայն Գոշի նրուանաղեմից վերադառնալուց հետո՝ 1197 թվականին կատարվում է եկեղեցու հանդիսավոր օծումը՝ Մուսաթի օրը։ Որ Աստվածածին եկեղեցու

Սաղոմը, իսկ վախճանգ իշխանի կին Արզուսաթունը, որը Քուրթ իշխանի դուստրն էր, իր դուստրերի հետ միասին այժի փափով մազից գործում է եկեղեցու վարագույրը՝ գույնզգույն նախշերով ու սրբապատկերներով զարդարված։ Նվ տշ միայն այդ եկեղեցու, այլև Հաղբատա վանքի, Մակարավանքի և Դադիվանքի եկեղեցիների վարագույրները։ Այդ բոլորի մասին մանրամասն պատմում է Կիրակոս Գանձակեցին (էջ 203—204)։

Եկեղեցու կառուցմանը օժանդակում է նաև ոմն Անտոն՝ կառուցելով նրա խորաններից

ԳՈՇԱՎԱՆՔ.— Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻՆ ՄԻՆՁ ՎԵՐԱՆՈՐԴՈՒՄԸ

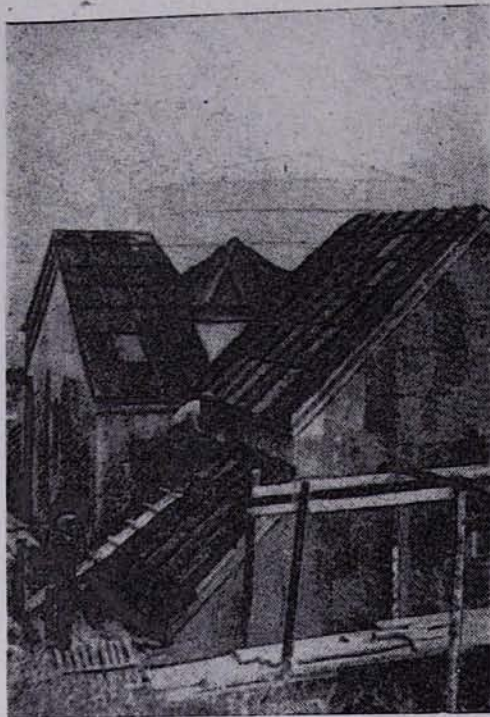
կառուցումը, որն սկսվել էր 1191 թվականին, ավարտվել է 1196 թվականին, իսկ օծումը կատարվել 1197 թվականին՝ Մուսաթի օրը, ընդունում է նաև Հ. Զանգիուղյանը²⁸։

Եկեղեցու կառուցմանը մեծ շահույթ օժանդակում են Հաթեբեի տեր վախճանգ իշխանը, նրա եղբայրներ Սմբատը, Գրիգորը, Վասակը, Խոյզանը, Գրիգորիսը, Կնչպես և Գոշի բարեկամ Քուրթ իշխանի որդիներ Դավիթն ու

մեկը, որի մասին հիշատակվում է եկեղեցու ներսում եղած հետևյալ արձանագրության մեջ. «Այս խորանս Անտոնի արդեամբ է շինած և ի տառնի Անտոնի պատարագն Անտոնի և իւր որդոցն. խափանողն դատին»։

Ս. Աստվածածին եկեղեցին գմբեթավոր մեծ կառուցվածք է, երկարածիկ, ուղիղ քառանկյունի հատակագծով։ Արևելյան կողմում ունի կիսակլոր աբսիդ, դուրս շեշտված բեմով, դեպի ուր բարձրանում են ծայրերում եղած քառաստիճան քարե սանդուխտներով։ Աբսիդի երկու կողմերում կան երկհարկանի խորաններ, որոնք արևելյան կողմից ունեն կի-

28 Հռիփսիմն Զանգիուղյան, «Մխիթար Գոշը և նոր Գետիկի վանքը»։ Առանձնատիպ Պետական պատմական թանգարանի «Աշխատություններ»-ի հատ. Ա-ից, Երևան, 1948 թ.։

ԳՈՇԱՎԱՆՔ.— Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻՆ
ՎԵՐԱՆՈՐՈՒԹՅՈՒՆ ԶՆՏՈՆ

սակտոր փոքրիկ աբսիդներ: Ստորին հարկի խորանների դռները բացվում են դեպի արևմուտք՝ եկեղեցու մեջ, փակ վերին հարկի խորանների դռները բացվում են աբսիդի մեջ՝ իրար դիմաց:

Հարավային և հյուսիսային պատերը ներսից ունեն ելուտապատեր, որոնց ծայրերից, ինչպես և աբսիդի եզրերից ձգվող կիսասլուծները միանալով կամարներով իրենց վրա կրում են լայնանիստ, կլոր թմբուկով ու սրածայր վեղարով գմբեթը: Գլխավոր մուտքը արևմտյան կողմից է, որը բացվում է գավթի մեջ. մի ուրիշ մուտք էլ բացվում է հյուսիսային կողմից: Նրկու մուտքերն էլ ունեն կիսաշրջան ճակատակալ մեծ քարեր և գեղազարդ պարակալներ:

Մածվել թաղապատ է, քառաճակատ, երկթեք տանիքով: Ցուրաքանչյուր ճակատից բացվում է մեկական երկար ու նեղ լուսամուտ: Դրանց համապատասխան, նույնաձև, համեմատաբար փոքր լուսամուտներ էլ բացվում են գմբեթի թմբուկի շուրս կողերի մեջ: Արևելյան և հարավային պատերի մեջ, արտաքուստ, կան երկուական կամարակապ խոր խորշեր:

Կառուցված է վարդագույն տուֆի սրբատաշ մեծ քարերով՝ կրաշաղախով մածուցված. սալահատակած է, տանիքը պատած է սալաքարերով: Կանգուն է. թափված են տանիքի սալաքարերի մեծ մասը, հաճախակի ստորերկրյա ցնցումների հետևանքով գմբեթում առաջացել են մի շարք ճեղքեր, որից գմբեթը գտնվում է խիստ քայքայված ու խարխուլ վիճակում, 1939 թվականի վերանորոգումների ժամանակ գմբեթի թմբուկը ժամանակավորապես ամրացված է երկաթյա լայնաշերտ գոտիներով:

1959 թվականին նախատեսվում է ամբողջական հավաքել և նորից վերաշարել գմբեթը, ամբողջ տանիքը պատել նոր սալաքարերով, ինչպես և վերականգնել թափված երեսապատ քարերն ու քիվերը:

Բ) Գավթ.— Գտնվում է Ս. Աստվածածին եկեղեցու արևմտյան կողմում՝ կից: Կառուցել է Մխիթար Գոշը ԺԲ դարի վերջերին Զաքարի և Իվանե եղբայրների օժանդակությամբ: Քառակուսի հատակագիծ ունեցող խոշոր կառուցվածք է. չորս ամբողջական սյուների և տասը կիսասյուները միանալով կամարներով կազմում են թաղակապ ծածկը, կենտրոնում հատուկ լուսանցքով՝ երդիկով: Սյուների և կիսասյուների բները, խարխալներն ու խոյակները ամբողջական մեծ քարերից են՝ երկրաչափական ձևերի ու ստալակտիկ զարդաքանդակներով: Արևելյան անկյունում կան երկհարկանի խորաններ, որոնք արևելյան կողմից ունեն կիսակլոր փոքրիկ աբսիդներ: Դեպի վերին հարկի խորանները բարձրանում են Ս. Աստվածածին եկեղեցու արևմտյան պատին կից քարյա սանդուխտներով:

Գլխավոր մուտքը արևմտյան կողմից է՝ ճակատակալ մեծ քարով տև պարակալով: Մի փոքր մուտք էլ բացվում է հյուսիսային կողմից, որը տանում է դեպի գրատան սրահ: Արևմտյան պատի մեջ բացվում են երեք, իսկ մյուս պատերի մեջ՝ երկուական փոքր լուսամուտներ: Գավթի ներսում, Աստվածածին եկեղեցու արևմտյան պատին կից, դռան երկու կողմերում, պատի ամբողջ երկարությամբ պահպանվել են խաչարձանների պատվանդանները:

Գավթի պատերն ու ծածկը շարված են վարդագույն տուֆի սրբատաշ մեծ քարերով, իսկ սյուներն ու կիսասյուները՝ մուգ մոխրագույն բազալտի սրբատաշ քարերով: Նրդիկը ներսից զարդարված է երկրաչափական ձևերի ու ստալակտիտ՝ շատ նուրբ ձևով մշակված քանդակներով: Կանգուն է, մասնակի նախատումներով, թափված են տանիքի ողջ ալաքքարերը, հարավային և արևմտյան պատերի քիվերը, քանդված են այդ պատերի

վերին քարաշարերը և հյուսիս-արևմտյան արտաքին անկյունը:

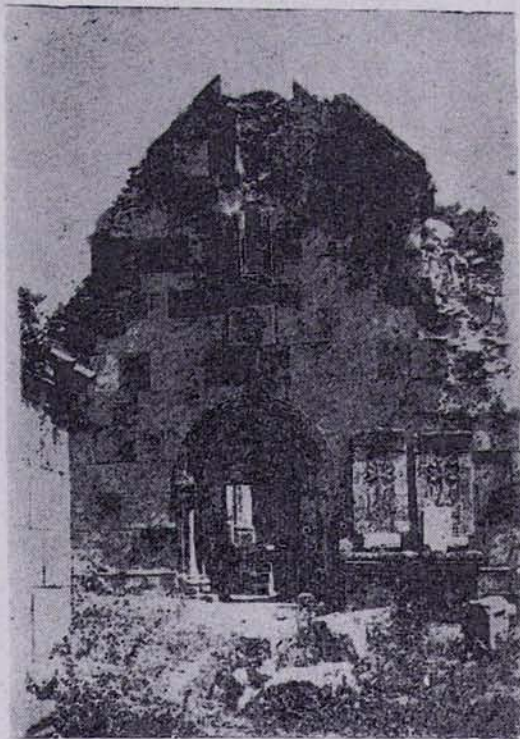
Նախատեսվում է 1959 թվականին ամբողջապես վերականգնել բանդված մասերը և տանիքը պատել նոր սալաքարերով:

Գ) Ս. Գրիգոր եկեղեցի.— Գտնվում է Ս. Աստվածածին եկեղեցու հարավային կողմում: Կառուցել է Գոշին հաջորդող Մարտիրոս առաջնորդը, Կապալեցի Գրիգոր իշխանի օժանդակությամբ, 1231—1241 թվականների ժամանակաշրջանում: Այդ եկեղեցու կառուցման մասին, բացի վերը մեջ բերված մատենագրական տեղեկություններից, շենքի մուտքի ճակատաքարի ու կամարաքարի վրա պահպանվել է նաև նրա կառուցմանը վերաբերող հետևյալ արձանագրությունը. «Յուսուվն Աստուծոյ :Բ: եղբարս՝ Մարտիրոս: և Գրիգոր: և Ասել: Թամար: Աբէլ և Փերաւծ շինեցին զեկեղեցիս ի Սավոս: տեկեցին զայգին: Տէր Յովհաննէս և միայրանքս էտուն նոցա պատարագ զեկեղեցի սուրբ տաւնն Սրբոյն Գրիգորի: զն: խորանս Մարտիրոսի, Գրիգորի, Փերաւծին, Թամարին, Նազխաթունին և Մաթէոսի՝ անխափան: Կատարիչն արհմինն յԱստուծոյ: ՈՁ»: (1231 թ.):

Ժամանակի պատմական աղբյուրների տեղեկությունների համաձայն, այդ եկեղեցու կառուցումը դեռ չավարտված, սկսվող Զալալեղդինի և ապա մոնղոլական արշավանքների հետևանքով ընդհատվում է նրա կառուցումը և որոշ ժամանակ հետո նորից շարունակվում է ավարտվում է: Գանձակեցին շենքի կառուցման ավարտումը դնում է ՈՂ (1241) թվականին՝ «աւարտեաց զնա ի ՈՂ թուականին» (էջ 210), մինչդեռ շինարարական արձանագրության մեջ նշված է 1231 թվականը: Հավանական է, որ կառուցումն սկսված լինի 1231 թվականին և որոշ ընդմիջումից հետո, շարունակված ու ավարտված լինի 1241 թվականին:

Ս. Գրիգոր եկեղեցու կառուցմանը, բացի Կապալեցի Գրիգոր իշխանից, իրենց նյութական միջոցներով օժանդակել են և ուրիշները, ինչպես այդ մասին վկայում են ստորև մեջ բերված արձանագրությունները.

Հարավային ստորին խորանի մուտքի վերևում. «Մեք եղբարս Աբումայ, Աբուղամր և Հայրադեղ զմեր հոգոյ արդիւնքս յեկեղեցոյ շինութիւնս տուաք յուսով. և մի ար պատարագ ի տաւնի Սրբոյն Սարգսի մեզ հաստատեցին: խափանողքն դատին»:

ԳՈՇԱՎԱՆՔ.— Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱՎՈՐԻՉ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԱՐԵՎՄՏՅԱՆ ՃԱԿԱՏԸ ՄԻՆՉ ՎԵՐԱՆՈՐՈԳՈՒՄԸ

Հարավային պատի վրա, ներսից, նախորդի կողքին. «Նս Գրիգոր միաբանեցայ յեղբայրանոցս ետու յիմ վաստակս ի շինութիւն եկեղեցոյս. և ստացայ ինձ :Գ: ար պատարագ ի տաւնի Սրբոյն Յովհաննէս և Յակոբայ...»:

Բացի վերոհիշյալներից, եկեղեցու շինությանը մասնակցել են նաև խաչատուր վարդապետը, կառուցելով հյուսիսային խորանը և Գերգն իր ամուսնու ու զավակների հետ՝ կառուցելով հարավային մի խորանը, որոնց մասին պահպանվել են համապատասխան արձանագրությունները, հետևյալ ձևով.

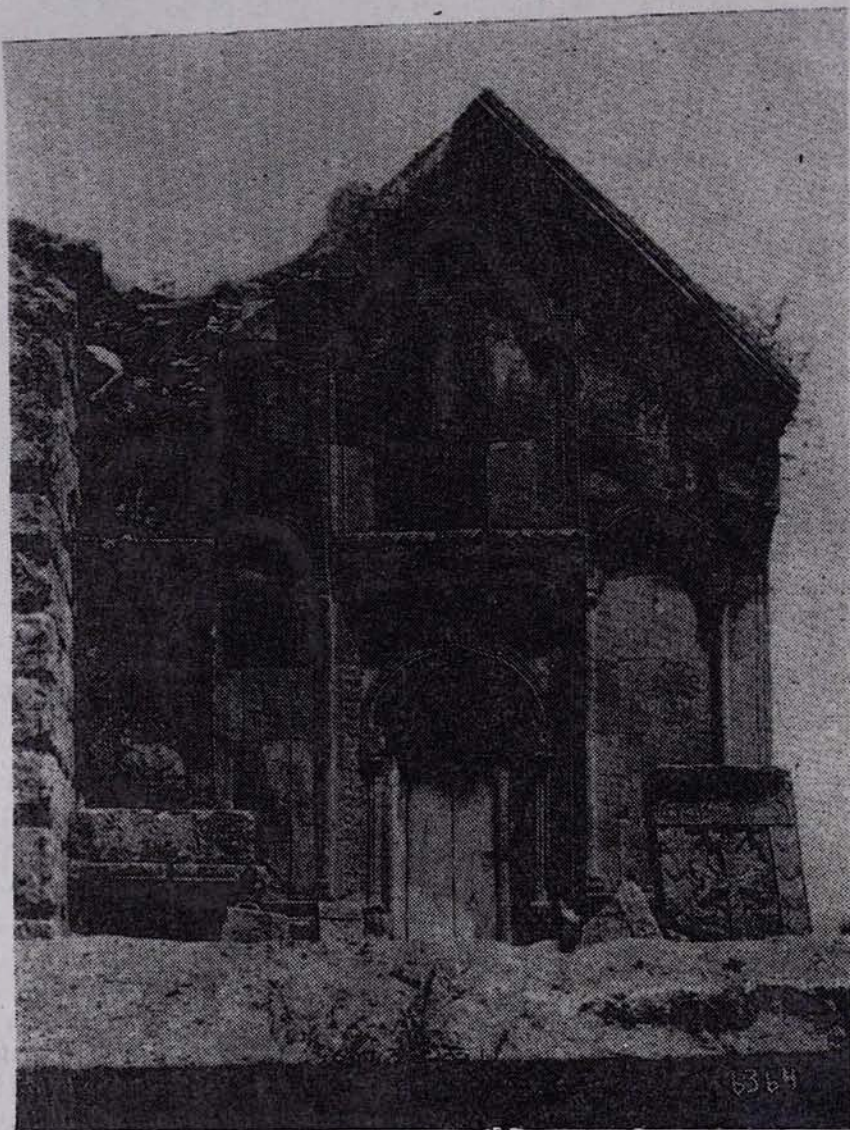
Հյուսիսային ստորին խորանի մուտքի վերևում. «Ի տաւնի Սուրբ Խաչին :Ա: ար պատարագ խաչատուր վարդապետին և եղբարց իւրոց և ծնողացն զի նոցա ինչիւք շինեցաւ խորանս»:

Հարավային խորանի մուտքի ճակատին. «Մառայն Աստուծոյ Գերգ և ամուսին իւր Կատայ և զաւակնն նոցին շինեցին իւրեանց

բնշխի գիտրանս : Բ: աւ պատարագն նոցա է ի տանի Սրբայն Գէորգայ: Խափանողն ղատին ի Տեառնէ»:

Ս. Գրիգոր եկեղեցին կառուցված է Ս. Աստվածածին եկեղեցու ոճով. սա

պես և աբսիդի եզրերից ձգվող կիսասյունները միանալով կամարներով, իրենց վրա են կրում՝ կլոր թմբուկով զմբեթը: Արևելյան կողմից ունի կիսակլոր աբսիդ՝ դուրս շեշտված բեմով, ուր բարձրանում են ծայրերում

ԳՈՇԱՎԱՆՔ.— Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱՎՈՐԻՉ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԱՐԵՎՄՏՅԱՆ ՃԱԿԱՏՔ ՎԵՐԱՆՈՐՈԳՈՒՄԻՑ ԱՌԱՋ

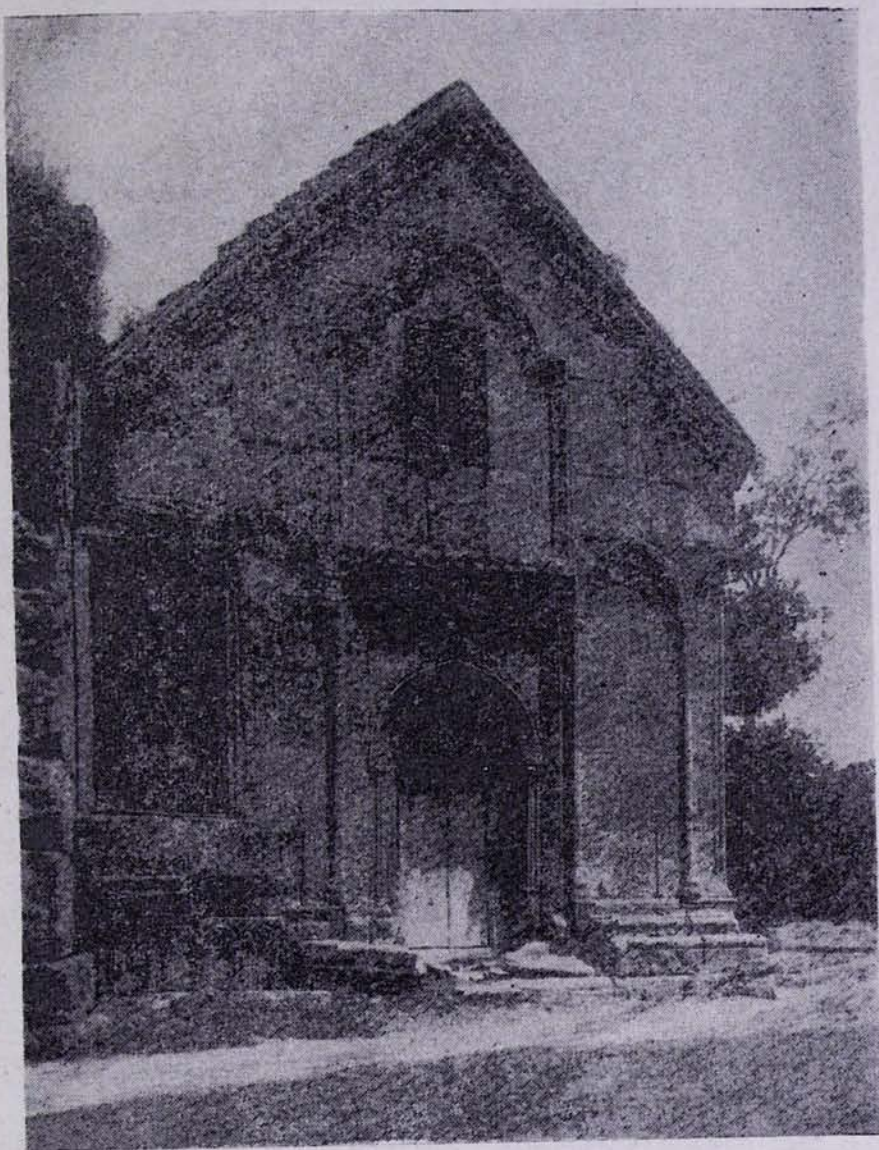
նույնպես կենտրոնազմբեթ, երկարաձիգ ուղիղ քառանկյունի հատակագիծ ունեցող, համեմատաբար փոքր կառուցվածք է: Հյուսիսային և հարավային պատերին կից, ներսից, կան ելուստներ, որոնց ծայրերից, ինչ-

եղած քարե սանդուխքներով: Աբսիդի երկու կողմերում կան երկհարկանի խորաններ. ստորին հարկի խորանների դռները բացվում են դեպի արևմուտք՝ եկեղեցու մեջ, իսկ վերի

հարկի խորանների դռները՝ աբսիդի մեջ, իրար դիմաց:

Միակ մուտքը արևմտյան կողմից է՝ գեղեցկազարդ պարակալով և մեծ ճակատաքարով: Ցուրաքանչյուր ճակատից բացվում

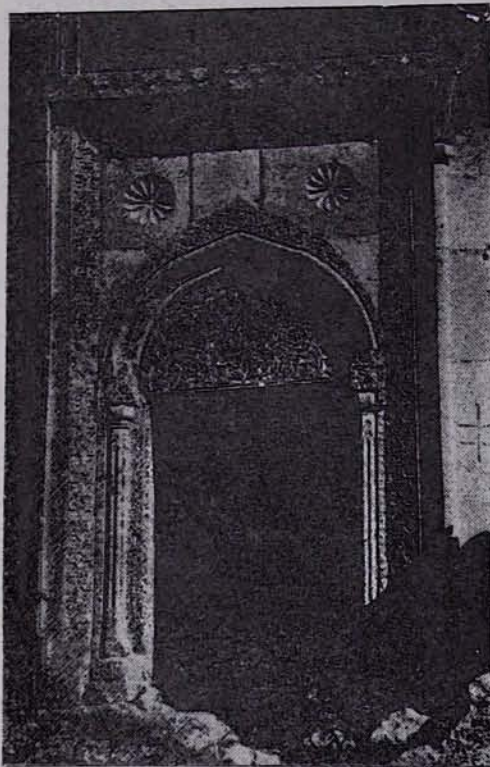
վերի վրա քանդակված են կճուճներ, իսկ ճակատների լուսամուտներն ունեն ուղղանկյուն շրջանակներ՝ երկրաչափական ձևերի զարդաքանդակներով:

ԳՈՇԱՎԱՆՔ.— Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱՎՈՐԻԶ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԱՐԵՎՄՏՅԱՆ ՃԱԿԱՏԸ ՎԵՐԱՆՈՐԳՈՒՄԻՑ ՀԵՏՈ

է մեկական երկար ու նեղ, կամարակապ լուսամուտ. նույնաձև մեկական, համեմատաբար փոքր լուսամուտներ էլ բացվում են ստորին խորանների արևելյան պատերից՝ դոտկավոր պսակներով: Վերջիններիս թե-

Արևելյան, հյուսիսային և հարավային պատերի մեջ, արտաքուստ, կան երկուական եռանկյունաձև խոր խորշեր՝ կամարակապ գազաթներով: Հարավային պատի արտաքին երեսի վրա, լուսամուտից ներքև քայն-

ԳՈՇԱՎԱՆՔ.— Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱՎՈՐԻՉ
ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՄՈՒՏՔԸ

դակված է արևի շատ գեղեցիկ ժամացույցը, կենտրոնում արևը՝ մարդու դիմանկարով:

Մածկը թաղկապ է, քառաճակատ, երկթեք տանիքով: Շարված է սև տուֆի սրբատաշ քարերով, կրաշաղախով: Կանգուն է, մասնակի քանդումներով քանդված է գրմբեթը, որից միայն թմբուկի ստորին քարաշարն է մնում, թափված են տանիքի ողջ սալաքարերը, պատերի քիվերն ու վերին քարաշարերը, խիստ քայքայված է տանիքը, թափված են երեսապատման որոշ քարեր: Բացի 1939 թվականի ընթացիկ մանր նորոգումներից, 1958 թվականին հիմնովին վերականգնված են բոլոր քանդված մասերը. վերականգնված են պատերի քանդված քարաշարերը, քիվերը, վերանորոգված է տանիքը և ամբողջապես ծածկված սալաքարերով. գմբեթի անցքի վրա կառուցված է հատուկ, վեղարածե ծածկ:

Հուշարձանների պահպանության կոմիտեի գիտական խորհուրդը 1939 թվականին նպատակահարմար գտավ, որ հուշարձանների

վերանորոգումների մասին, նախկին օրինակով, արձանագրվեն վերանորոգվող հուշարձանի վրա: Այդ մտահղացումը առաջին անգամ իր գործնական արտահայտությունը գտավ Գոշավանքի 1939 թվականի վերանորոգումների ժամանակ, փորագրելով այն Ս. Գրիգոր եկեղեցու արևմտյան ճակատին, հետևյալ ձևով. «Վերականգնված է V—XI 1939 թվ. Ճարտարապետ Ա. Ավետիսյան, վոսմադիրներ՝ Գ. Ալավերդյան, Վ. Աղամյան, Պ. Հ. Պ. Կ.» (Պատմական հուշարձանների պահպանության կոմիտե):

Այդ մտահղացումը, սակայն, հետագայում տարածում չգտավ և այդ եղակի գեպըով ավարտեց իր պատմությունը:

Դ) Ս. Գրիգոր փոքր եկեղեցի.— Գտնվում է գավթի հարավային կողմում, պատի արևմրտյան ծայրին՝ կից: Կառուցել է Մարտիրոս առաջնորդը ԺԳ դարի կեսերին, հավանաբար, վանքի անդրանիկ կառուցվածքի՝ նույնանուն փայտակերտ եկեղեցու տեղում: Այդ հուշարձանը շատ անմասն ու հյակապ ճարտարապետական մի կոթող է, զարդարված պես-պես ձևերի շքեղ քանդակներով, որոնք մշակված են վերին աստիճանի նուրբ ձևով: Միանավ բաղիլիկ ոճի նմանությամբ մի փոքրիկ կառուցվածք է. ծածկը թաղակապ է՝ երկթեք տանիքով:

Արևելյան կողմից ունի կիսակլոր աբսիդ՝ համաչափ բեմով, որի երկու կողմում կան մեկական խորաններ, որոնք արևելյան կողմից ունեն փոքր աբսիդներ: Հարավային և հյուսիսային պատերի կենտրոնական մասերից ձգվում են մեկական որմնասյուներ, որոնք միանում են առաստաղը գոտիկով կամարով. նման որմնասյուներ ձգվում են նաև աբսիդի եզրերից, որոնք միանում են աբսիդի բացվածքը եզրող կամարով:

Արևելյան և արևմտյան պատերն արտաքուստ զարդարված են գլանաձև որմնասյուներով և դրանց կիսախոյակների վրա հենվող որմնակամարներով: Միակ մուտքը արևմտյան կողմից է, շքեղորեն զարդարված պարակալով ու կիսակլոր ճակատաքարով: Արևելյան պատի կենտրոնից բացվում է պսակազարդ դուռ լուսամուտ՝ խիստ լուրահատուկ և գեղեցիկ ձևով մշակված, մեկական փոքր ու գեղեցիկ լուսամուտներ էլ բացվում են արևմտյան և հարավային պատերից, ինչպես և խորանների աբսիդներից:

Շարված է սև տուֆի մաքուր տաշված քարերով, կրաշաղախով, վերանորոգված է 1939 թվականին: 1959 թվականին նախատեսվում է 1939 թվականին կառուցված կղմինդրածածկը փոխարինել սալաքարերով:

(Շարունակելի)